

ILLEGALE MIGRATIE VANUIT EEN GENDERPERSPECTIEF

Marlou Schrover, Joanne van der Leun, Leo Lucassen en Chris Quispel

Honderd Afrikaanse mannen, samengepakt in een gammel bootje, steken een wild stuk van de Atlantische Oceaan over naar de Canarische Eilanden. Lukt de oversteek, dan hebben ze fort Europa bereikt. Dat fort lijkt heel dichtbij. Tenerife, het grootste van de Canarische Eilanden, ligt slechts 110 kilometer van de zuidwestkust van Marokko. In de eerste vijf maanden van 2006 kwamen er 7000 Afrikanen in bootjes naar Tenerife. In totaal bereikten in 2006 31.000 bootmigranten de Canarische Eilanden. Een deel van de bootmigranten verdrinkt, maar hoeveel is niet duidelijk. De Spaanse politie weet wel hoeveel mensen er op de Canarische Eilanden aan land komen, maar niet hoeveel mensen de oversteek wagen. Mensen die het halen overdrijven soms het aantal slachtoffers om medelijden op te wekken. Op basis van berichtgeving in kranten is geschat dat er tussen 1988 en 2008 13.228 bootmigranten zijn omgekomen en er nog eens 5.122 op zee worden vermist.¹ In Europa zouden in 2008 acht miljoen illegalen wonen.²

De landen van de Europese Unie vormden in 2006 teams en stelden vliegtuigen en boten beschikbaar aan Spanje om de migratie over zee te stoppen.³ De gezamenlijke inzet van de Europese landen had tussen 2006 en 2008 nauwelijks effect op de omvang van de migratie. In 2008 werd daarom tot een nieuwe aanpak besloten. Migranten uit Niger, die in Mauritanië aan boord gaan, worden nog in Mauritaanse wateren onderschept door een kustwachtschip van de Spaanse Guardia Civil en terug aan wal gezet in Mauritanië. Ze komen in een met Spaans geld ingericht detentiecentrum terecht en worden van daaruit uitgezet naar Niger. Spanje heeft sinds twee jaar samenwerkingsakkoorden met Senegal, Mauritanië en de Kaapverdische Eilanden. Het beleid van de Spaanse overheid is onderdeel van het beleid van de Europese Unie: alle landen van de EU betalen aan uitvoering ervan mee.⁴ Frontex heet het agentschap van de Europese Unie dat de Europese buitengrenzen moet bewaken.⁵ Ontwikkelingsgeld (en de dreiging dat te onthouden) wordt door EU-landen gebruikt om akkoorden met Afrikaanse landen te bereiken. Op Senegalese stranden patrouilleren voertuigen die beschikbaar zijn gesteld door de EU. Met tien miljoen subsidie van de EU werd in november 2008 een informatiecentrum voor migratie in Mali geopend, met als voornaamste doel de migratie naar Europa te beperken.⁶ Door deze maatregelen kunnen buiten

het zicht van de Europese media migranten worden teruggestuurd of tegengehouden. Er zijn plannen voor soortgelijke overeenkomsten met Libië, van waaruit migranten de oversteek naar Italië wagen. Door vluchtelingen uit Niger reeds in Mauritaaanse wateren te onderscheppen en terug te sturen wordt hen de kans ontnomen asiel aan te vragen. Nederlandse juristen, onderzoekers en mensenrechtenorganisaties, Duitse politieke partijen en het Britse Hogerhuis spreken daarom van mensenrechtenschendingen, moreel laakbaar handelen en ondoorzichtige politieke besluitvorming.⁷ Lang niet alle migranten maken kans op een vluchtelingenstatus, maar nu wordt iedereen de kans ontnomen om zelfs maar een asiolverzoek in te dienen.

In bovenstaande beschrijving zitten zeven punten die typerend zijn voor de hedendaagse berichtgeving over illegale migratie, die sterke parallellen vertoont met de berichtgeving en discussies in het verleden. Ten eerste zijn er veel berichten over illegale migratie, terwijl deze migratie slechts een klein deel van de totale migratie naar Europa vormt; ongeveer 10 procent. In de berichtgeving is er, ten tweede, veel aandacht voor spectaculaire en riskante pogingen om te migreren. Vorig jaar arriveerden naar schatting 45.000 migranten over zee wat neerkomt op zo'n 10 tot 15 procent van alle illegalen die de Europese Unie binnenkwamen. Het gros van de migranten legt niet de riskante zeeroute af, maar arriveert per vliegtuig, en laat het visum verlopen.⁸ In de beeldvorming figureren, ten derde, vooral mannen, terwijl er in werkelijkheid ook vrouwen migreren, zij het vaak op minder riskante manier. Er is in de beeldvorming, ten vierde, veel nadruk op aantallen, terwijl schattingen erg onzeker zijn. Illegale migranten proberen zich zoveel mogelijk aan waarneming te onttrekken en zijn dus moeilijk te tellen. De (vermeende) komst van steeds meer migranten en het verlies van controle over migratie boezemen angst in. Ten vijfde zijn maatregelen om de migratie te reguleren zelden effectief, maar ze worden wel met veel nadruk gepresenteerd. Ten zesde worden in de pogingen om de migratie te beperken grenzen opgerekt, in dit geval door de EU-landen die actie ondernemen ver buiten de EU. Als laatste wordt migratie die niet illegaal is, wel illegaal genoemd en wordt migratie gecriminaliseerd.⁹ De poging van mensen om Europa te bereiken is niet illegaal. Het verblijf van mensen wordt pas illegaal op het moment dat bijvoorbeeld hun asielaanvraag is afgewezen en ze terug moeten keren, maar dat niet doen.

In dit artikel wordt nader ingegaan op illegale migratie en de parallellen tussen heden en verleden. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar de verschillen tussen mannen en vrouwen. Ofschoon er recentelijk wel enige aandacht is geweest voor migratie vanuit een genderperspectief, is daarbinnen het onderwerp illegaliteit nog relatief onderbelicht gebleven. In 2006 publiceerde het toonaangevende Amerikaanse tijdschrift *International Migration Review* een themanummer over gender en migratie waarin een indrukwekkend overzicht werd gegeven van wat er de afgelopen jaren is gepubliceerd.¹⁰ Aan illegale migratie werd in dat overzichtsnummer

weinig aandacht besteed. De auteurs van dit artikel organiseerden daarom aan het begin van 2007 in Leiden een internationaal congres over dit onderwerp. In dit artikel worden de uitkomsten van dat congres samengevat en in een bredere context geplaatst.¹¹ We kijken naar verschillen tussen mannen en vrouwen bij illegale migratie en vestiging in het land van bestemming en veranderingen daarin in de laatste eeuw. Hierbij worden de ontwikkelingen in Nederland vergeleken met die in andere Europese landen.¹² Het artikel begint met een samenvatting van de discussie over de definitie van illegaliteit. Dat wordt gevolgd door enkele opmerkingen over gender en illegaliteit. In de twee daarop volgende paragrafen gaat het om hoe er naar illegaliteit werd gekeken in de periode voor de Tweede Wereldoorlog en in de periode erna. Vervolgens wordt nader ingegaan op verschillen tussen mannen en vrouwen op het punt van legalisatie van hun verblijf.

ILLEGALE MIGRANTEN?

Meerdere auteurs hebben benadrukt dat het onjuist is om te spreken over ‘illegale migranten’.¹³ Migranten zijn nooit zelf illegaal, alleen hun migratie of verblijf kan illegaal zijn. Illegaliteit is geen deel van wat iemand *is*, maar hooguit een gevolg van wat iemand *doet*. Omdat het woord ‘illegaal’ bovendien geassocieerd wordt met criminaliteit, wordt het in sommige publicaties vervangen door het woord ‘ongedocumenteerd’, maar dat leidt tot verwarring. ‘Ongedocumenteerd’ kan slaan op migranten zonder documenten, maar hun migratie hoeft niet illegaal te zijn. Vluchtelingen komen bijvoorbeeld naar Nederland zonder papieren en vragen hier asiel aan. Ze hebben geen documenten, maar dat maakt hun migratie niet illegaal. Het vervangen van het woord ‘illegaal’ door andere woorden vanwege de negatieve connotatie, lost niets op omdat elke alternatieve term na verloop van tijd een vergelijkbare negatieve lading zal krijgen door de manier waarop er (binnen en buiten Nederland) over illegale migratie wordt gesproken in het publieke en politieke debat.¹⁴

In de hedendaagse westerse samenleving wordt illegale migratie gedefinieerd als het passeren van grenzen en het betreden van landen zonder toestemming van autoriteiten of met behulp van valse documenten, via schijnhuwelijken en fictieve familierelaties, en door verblijf in een land nadat een visum is verlopen.¹⁵ Illegaliteit is echter een meer vloeiende constructie dan deze definitie suggereert. De constructie van illegaliteit houdt verband met de controle die staten willen uitoefenen over hun grondgebied.¹⁶ De staat bepaalt wie er legaal in een land mag verblijven. Migrant die zich niet aan regels voor binnenkomst of verblijf houden, overtreden niet alleen wetten maar stellen ook de legitimiteit van de staat ter discussie. Niet alle landen zijn in dezelfde mate in staat migratie te controleren en juist dat wordt door andere landen als een bedreiging ervaren.¹⁷

In de literatuur wordt impliciet of expliciet uitgegaan van een scherpe scheiding tussen legale en illegale migratie. Feitelijk is er echter, in het heden noch in het verleden, en in de westerse, noch in de niet-westerse wereld sprake van een dergelijke scheiding. Legale bemiddelingsorganisaties, die bijvoorbeeld bemiddelen tussen werkgevers in het land van bestemming en potentiële migranten in het land van herkomst, bewandelen soms illegale wegen. Ilse van Liempt geeft hiervan voorbeelden in haar onderzoek naar migratie vanuit Rusland naar Nederland.¹⁸ Een Russische bemiddelingsorganisatie hielp een vrouw, die zich in Nederland bij haar vriend wilde voegen. Hij was al enige tijd eerder illegaal gemigreerd. Het bureau veranderde de gegevens op haar visumaanvraag voor Nederland om die meer kans te geven. Haar huwelijkse staat werd veranderd van alleenstaand naar gehuwd, er werd ingevuld dat ze een kind had terwijl dat niet zo was (het kind zou volgens die papieren achterblijven in Rusland tijdens haar bezoek aan Nederland) en haar werkelijke beroep werd vervangen door een beroep dat meer verdiende. Als laatste reisde ze volgens de aanvraag met haar ouders, terwijl in werkelijkheid het echtpaar met wie ze reisde geen familie van haar was. De vrouw kwam Nederland binnen met een paspoort en visum, maar de gegevens op basis waarvan ze haar toeristenvisum had gekregen waren vals. Bovendien was de vrouw niet van plan om na het verlopen van haar visum terug te keren.

Wat legaal is in het ene land is niet noodzakelijk legaal in een ander land.¹⁹ Dat betekent dat een arbeidscontract voor werk in het buitenland, dat volledig legaal is afgesloten in de Filippijnen, niet geldig hoeft te zijn in het land waarnaar de migrant vertrekt. Arbeidsovereenkomsten die worden afgesloten in het land van oorsprong hebben niet altijd een geldigheid in het land van bestemming, waardoor ook de migratie illegaal wordt.

Een deel van de migranten wisselt van een legale naar een illegale status, en weer terug.²⁰ Migranten, die in de Oekraïne een legale status verwierven als vluchteling, migreerden bijvoorbeeld illegaal verder naar landen in West-Europa, waardoor ze hun legale status weer verloren.²¹ In Italië wisselen migranten ook regelmatig tussen een legale en illegale status afhankelijk van de mogelijkheden op de arbeidsmarkt.²² Voor migranten is het soms voordeliger om illegaal te blijven. In Griekenland vinden illegale migranten makkelijker werk dan legale migranten, omdat ze voor de werkgevers goedkopere arbeidskrachten zijn.²³ Om deze reden zijn er migranten, van wie de verblijfsstatus in Griekenland reeds gelegaliseerd was, die weer terugvallen op een illegale status. Ze moesten slechts aantonen dat ze enige tijd legaal hadden gewerkt. Ze laten dat achterwege waarna hun legale status komt te vervallen.²⁴ Migranten migreren niet alleen illegaal indien de legale weg is afgesneden. Voor veel landen geldt dat legale migratie ingewikkeld en duur is.²⁵

Tussen legale migratie aan de ene kant en illegale migratie aan de andere kant bevindt zich een breed spectrum. Aan de beide uiteinden bestaat er duidelijkheid,

maar daartussen bevindt zich een groot gebied waarbij het niet precies duidelijk is wanneer legaal in illegaal over gaat.

ILLEGALE MIGRATIE EN GENDER

Onderzoek vanuit een genderperspectief houdt in dat wordt gekeken naar vrouwelijkheid en mannelijkheid als normatieve gedragspatronen die vanuit de samenleving bepaalde verwachtingen formuleren ten aanzien van het individu; het individu internaliseert die verwachtingen en ervaart ze als deel van de eigen persoonlijkheid.²⁶ De bestaande genderverhoudingen worden op institutioneel niveau gereproduceerd en zo in stand gehouden.²⁷ Gendertheorieën worden grofweg ingedeeld in drie benaderingen: een waarbij gelijkheid tussen mannen en vrouwen als uitgangspunt wordt genomen; een die juist verschil als uitgangspunt neemt; en een waarbij wordt geprobeerd machtsconcepten te deconstrueren. De laatste benadering – het deconstructiedenken – komt voort uit de kritiek op wie bepaalt wat overeenkomst of verschil is.²⁸ In het deconstructiedenken wordt gekeken wie de macht heeft om te bepalen welke verschillen belangrijk zijn.²⁹ Vanuit het zogenaamde kruispuntdenken – ook wel intersectionele theorie genoemd – wordt voorts benadrukt dat gender, etniciteit en klasse altijd gelijktijdig en in wisselwerking met elkaar invloed uitoefenen en dus ook samen bestudeerd moeten worden.³⁰ Bij intersectionaliteit wordt uitgegaan van het idee dat het geheel groter is dan de som van de delen. Er wordt niet geprobeerd om te zoeken naar rangordes tussen de invloed van gender, klasse en etniciteit; het gaat om het cumulatieve effect van de interactie tussen deze mechanismen van inclusie en exclusie. In dit artikel wordt geprobeerd dat naar voren te brengen.

Illegale migratie is wel vanuit een genderperspectief bestudeerd, maar veelal met een zeer specifieke insteek. Wanneer het gaat om illegaliteit en vrouwen dan valt op dat er een zeer eenzijdige nadruk is op vrouwenhandel en prostitutie.³¹ Vrouwenhandel wordt daarbij opgerekt tot bijna een synoniem voor prostitutie.³² Bij mannen wordt eerder gesproken van smokkel – waar mannen in toestemmen en waar ze ook voor betalen – terwijl er bij vrouwen vaker wordt gesproken van handel – waarbij vrouwen een passieve rol wordt toegedicht.³³ Mannen behouden in deze voorstelling van zaken de controle, terwijl vrouwen voorgesteld worden als afhankelijke en dociele slachtoffers. Dit heeft in sommige landen, zoals Nepal, geleid tot een strenge controle over de mobiliteit van vrouwen.³⁴ Bovendien wordt door het voortdurend benadrukken van vrouwenhandel en prostitutie een beeld gecreëerd alsof alle alleen-migrerende vrouwen het risico lopen in de prostitutie terecht te komen.³⁵ In 2008 werd bijvoorbeeld vanuit het Nederlandse ministerie van Justitie het zogenaamde Snelle Actie Team (SAT) geformeerd, bestaande uit medewerkers van de Immigratie- en Naturalisatiedienst. Het SAT vertrok naar

Nigeria en controleerde daar de passagiers van de voor vertrek naar Nederland gereedstaande vliegtuigen. Zij waren vooral op zoek naar vrouwen – in de berichtgeving aangeduid als meisjes – die alleen reisden. Dit deden de medewerkers vanuit de veronderstelling dat zij slachtoffers waren van vrouwenhandel en op weg naar werk in de prostitutie.³⁶

In discussies en beleid wordt erg sterk de nadruk gelegd op de slachtofferrol van vrouwen. Meerdere auteurs hebben geprobeerd te verklaren waarom er zo'n nadruk wordt gelegd op vrouwenhandel en prostitutie wanneer het gaat om de illegale migratie van vrouwen. In dit discours wordt de machteloosheid van vrouwen op een lijn gesteld met de kwetsbaarheid van kinderen.³⁷ Vrouwen worden voorgesteld als zielig en verhandeld, in tegenstelling tot de gesmokkelde mannen, die vooral uit zijn op economisch gewin. Staten rekenen het tot hun taak om de vrouwen te beschermen en de mannen te straffen. Er wordt een sfeer van morele paniek gecreëerd waarbij met cijfers wordt gegoocheld, zonder dat duidelijk is om hoeveel vrouwen of mannen het werkelijk gaat, terwijl er tegelijkertijd onduidelijke definities worden gehanteerd voor vrouwenhandel of prostitutie. Hulp bij migratie wordt al snel in termen van handel geduid, terwijl ook de definitie van prostitutie wordt opgerekt. Het achterliggende idee is dat de bescherming die de staat biedt aan de onschuldigen (vrouwen) een menselijk gezicht geeft aan het strenge beleid dat gevoerd wordt ten aanzien van de schuldigen (mannen).³⁸ Zelfs Nederlandse seksbazen gebruiken, vanuit een welbegrepen eigenbelang, deze retoriek. *De Volkskrant* interviewde drie Haagse uitbaters van bordelen die klaagden over de legalisering van de prostitutie in Nederland: "Waarom zijn er zoveel Chinese kappers in Den Haag", is de vraag volgens de legale exploitanten. "Kunnen die Chinezen ineens zo goed knippen? Dat zijn gewoon sekshokken. Een massage met een rukkie eraan en een blaasje erop. En dan zit je haar weer helemaal goed." Hetzelfde zie je bij de Turkse theehuizen, zegt een exploitant. "Die hebben allemaal een kamertje boven met Bulgaarse of Roemeense meiden. Dát heeft de overheid bereikt met legaliseren." Het is ook logisch, zegt de oudste van de drie. Natuurlijk willen die vrouwen niet geregistreerd staan of belasting betalen. "Prostitutie is een vreselijk beroep. Soms heb je medelijden met zo'n meisje. Die moet zich dan laten uitwonen door een Turk met groene bekspijkers en gele oksels. Als je het zo verdient, wil jij je centjes dan nog naar de belasting brengen?"³⁹

De legalisering van de prostitutie in 2000, die bedoeld was om een einde te maken aan de vrouwenhandel, heeft volgens de Haagse seksbazen niet het bedoelde effect gehad; de 'meisjes' blijven ook in hun ogen slachtoffers en buitenlandse pooiers boeven. De meisjes worden door de legalisatie niet geholpen, de boeven niet bestreden.

Vrij Nederland schreef in 2006 uitgebreid over de wisselwerking tussen streng beleid en bescherming. 'Jaarlijks worden honderden en misschien wel duizenden

vrouwen vanuit het Oostblok, Afrika en Latijns-Amerika naar Nederland gebracht om in de prostitutie te werken, veelal tegen hun wil. De meeste vrouwen vallen in de categorie illegaal en dus moeten ze worden uitgezet, want de tijden dat illegale vrouwen nog op enige clementie konden rekenen, zijn met het strenge vreemdelingenbeleid van het kabinet-Balkenende definitief voorbij. De toon werd in Amsterdam gezet in september 2003 toen illegale straatprostituees uit Bulgarije en Roemenië samen met hun pooiers (in totaal tweehonderd mensen) op het vliegtuig werden gezet. De Nederlandse autoriteiten verzuimden hulpverleners in Sofia en Boekarest in te lichten. Toen de vrouwen aankwamen, wachtte enkel de pers hen op. Wat er met de prostituees is gebeurd, is onbekend. De Amsterdamse burgemeester Job Cohen zei na de actie: “Het uitzetten van illegale prostituees is niet primair bedoeld om vrouwenhandel tegen te gaan. De belangrijkste reden is dat de vrouwen iets doen wat verboden is, namelijk werken zonder werkvergunning.” Enkele maanden eerder liet Cohen een heel ander geluid horen. In de inleiding bij een rapport van het Amsterdams Netwerk Vrouwenhandel schreef hij: “Internationale vrouwenhandel komt vaak voort uit armoede en het gebrek aan economische mogelijkheden in de landen van herkomst (...). Economische ontwikkeling en emancipatie van vrouwen zijn belangrijke factoren die deze vorm van slavernij uiteindelijk de wereld uit zullen helpen. In de huidige situatie doen wij in Amsterdam wat we kunnen.”⁴⁰ In *Vrij Nederland* wordt het slachtofferschap van de vrouwen benadrukt. Cohen combineert een (voorzichtige) oproep tot hulp met een rechtvaardiging van gestrengheid.

Door de opheffing van het bordeelverbod in 2000 konden prostituees hun werk legaliseren. Ze moesten over hun inkomsten ook belasting betalen. De mogelijkheid tot legalisatie van het werk stond echter alleen open voor vrouwen die ook legaal in Nederland verbleven. Voor vrouwen die illegaal in Nederland waren ontstond nu een nieuwe situatie. Daarvoor was het werk van alle prostituees illegaal – ofschoon het op grote schaal werd gedoogd – nu was alleen hun werk dat omdat hun verblijf illegaal was. Er ontstond een scherpere scheiding tussen prostituees die illegaal in Nederland waren en zij die dat niet waren. Door de opheffing van het bordeelverbod ontstond echter tegelijkertijd – en geheel onbedoeld door de beleidsmakers – een nieuwe mogelijkheid voor legale migratie naar Nederland vanuit landen binnen de EU. Als prostitutie werk was, dan moesten vrouwen binnen de EU ook de mogelijkheid hebben om in verband met dat werk naar Nederland te komen. Indien er onvoldoende aanbod was van Nederlandse vrouwen die dit werk konden of wilden doen, moesten vrouwen uit andere landen een werkvergunning en dus toestemming voor migratie krijgen. In eerste instantie werden dit soort verzoeken van vrouwen – merendeels uit de nieuwe EU landen in Oost en Midden Europa – geweigerd, maar nadat de vrouwen een rechtszaak wonnen werd deze vorm van arbeidsmigratie mogelijk gemaakt.⁴¹

De discussies omtrent vrouwenhandel en prostitutie houden verband met de expansie van de Europese Unie.⁴² Overheden hebben door deze expansie het gevoel dat ze de controle over migratie kwijtraken. Het benadrukken van vrouwenhandel en prostitutie helpt bij het problematiseren van het onderwerp migratie en het rechtvaardigen van een streng migratiebeleid.⁴³

DE ONTDEKKING VAN ILLEGALITEIT: DE PERIODE TOT DE TWEDE WERELDOORLOG

Illegale migratie is een belangrijk onderwerp in het hedendaagse publieke en politieke debat. Het is echter geen recent verschijnsel. Mobiliteit van mensen is voor staten interessant wanneer die hun belangen raakt.⁴⁴ In de negentiende eeuw werden binnen Europa nationale grenzen belangrijker dan ze ooit daarvoor waren geweest. Dat betekende echter nog niet dat er werd gesproken over illegale migratie. Dat gebeurde pas in het Interbellum.⁴⁵ Voor die tijd waren er wel al beperkingen voor migranten. In de achttiende en negentiende eeuw kenden alle Europese landen beperkingen, die vooral golden voor potentieel armlastige migranten. Deze beperkingen kwamen voort uit angst dat zij een beroep zouden doen op de armenzorg. De vreemdelingen werden over de grens gezet indien gevreesd werd dat ze zichzelf niet zouden kunnen onderhouden. Overigens hield dat niet in dat ze illegaal in een land aanwezig waren. Ze waren ongewenst en werden gedeporteerd, maar hun aanwezigheid was niet per definitie illegaal.⁴⁶

De grens die de vreemdelingen werden overgezet was in de vroegmoderne periode niet altijd de landsgrens. Steden waren verantwoordelijk voor hun eigen armenzorg en vreemdelingen waarvan werd gevreesd dat ze niet in hun eigen onderhoud zouden kunnen voorzien werden over de stadsgrens gebracht. Pas in de negentiende eeuw werden landsgrenzen en nationale staten belangrijker.

Aan het begin van de twintigste eeuw zien we de controle op internationale migratie in de Westerse wereld toenemen. Dat was een uitvloeisel van een ontwikkeling die reeds een eeuw eerder was ingezet. Na 1914 begon de wil om te controleren steeds vaker samen te vallen met de mogelijkheden om dat te doen. Al aan het begin van de negentiende eeuw bestonden er bij bestuurders in landen als Frankrijk, Nederland en Duitsland ideeën over de maakbaarheid van de samenleving.⁴⁷ Er werden utopistische plannen ontwikkeld om een ordening aan te brengen in de chaotische maatschappij.⁴⁸ De grote cholera-epidemieën van de negentiende eeuw en een toenemend inzicht in de verspreiding van besmettelijke ziektes versterkten die ideeën.⁴⁹ De wetten die in de negentiende eeuw werden geïntroduceerd – in Nederland en in andere Europese landen – om mobiliteit te controleren, raakten echter merendeels in onbruik kort nadat ze werden ingevoerd. Dat gold bijvoorbeeld voor de Nederlandse Vreemdelingenwet van 1849, die van kracht bleef tot 1964.⁵⁰

Deze wet bepaalde welke vreemdelingen een reis- en verblijfspas konden krijgen, waarmee ze binnen Nederland konden reizen en in Nederland verblijven. Om te worden toegelaten dienden vreemdelingen volgens artikel 1 van de Vreemdelingenwet te beschikken over voldoende middelen van bestaan of deze te kunnen verkrijgen door werkzaamheid. Artikel 2 eiste dat vreemdelingen een geldig, niet verjaard, paspoort toonden met een visum van de Nederlandse vertegenwoordiger in hun land. Volgens artikel 3 waren andere 'geleibrieven' dan paspoorten echter ook toegestaan, mits duidelijk bleek wie de houder was en waarom hij of zij naar Nederland kwam. Toelating was volgens artikel 4 ook mogelijk zonder legitimatie, op basis van een bewijs van bekendheid, door twee of meer bij de politie bekende personen getekend. Toegelaten vreemdelingen, aan wie een reis- en verblijfspas was verstrekt, konden slechts door tussenkomst van het kantongerecht over de grens worden gezet. Indien uitgezette vreemdelingen binnen vijf jaar opnieuw in Nederland werden aangetroffen, konden ze gestraft worden met een gevangenisstraf van acht dagen tot drie maanden. Als vreemdelingen met een reis- en verblijfspas niet verhuisden, konden zij ongestraft hun pas laten verlopen. Bij de tienjaarlijkse volkstelling rekende de enquêteur het niet tot zijn plicht naar wettige verblijfspapieren te vragen.

Vrouwen kregen opvallend minder vaak een reis- en verblijfspas dan mannen; in Amsterdam had in 1852 slechts 5 procent van de aanvragen voor een pas betrekking op een vrouw. Gedeeltelijk kan dat worden verklaard uit het feit dat mannen onder de migranten in Amsterdam talrijker waren dan vrouwen (2 op 1). Bovendien vielen buitenlandse vrouwen, die met een Nederlandse man trouwden, niet langer onder de Vreemdelingenwet. Dat gold niet voor buitenlandse mannen die met een Nederlandse vrouw waren getrouwd. Dit alles verklaart nog niet het zeer geringe aantal vrouwen. Mogelijk kregen vrouwen die onder de Vreemdelingenwet vielen minder vaak een reis- en verblijfspas dan mannen omdat ze daardoor ook gemakkelijker konden worden uitgezet. De wens van de overheid om dit te kunnen doen hield waarschijnlijk verband met het weren van prostituees.

Artikel 9 van de Vreemdelingenwet schreef voor dat de vreemdeling aan wie geen reis- en verblijfspas kon worden verstrekt het land moest verlaten. In de praktijk werden deze vreemdelingen echter niet uitgezet, maar geregistreerd in een apart register (Register A). In Amsterdam werd tussen 1891 en 1894 slechts 3 procent van de mannen en iets meer dan 12 procent van de vrouwen die in dit register A werden ingeschreven uitgezet. Van de vrouwen in register A was 40 procent prostituee.⁵¹

Vooral de grote steden in Nederland creëerden voor de uitvoering van de Vreemdelingenwet een uitgebreide administratie, maar spoedig na de invoering van de wet verflauwde de handhaving. Wetten werden niet geïntroduceerd om te controleren, maar meer om aan te geven dat de staat het recht op controle had. Dat gold niet alleen voor Nederland, maar ook voor andere Westerse landen.⁵² Pogin-

gen tot een werkelijke beheersing van mobiliteit werden pas later, in de twintigste eeuw, enigszins succesvol.⁵³

Bij de ontwikkeling van de wens tot beheersing van mobiliteit was het idee van de natiestaat belangrijk. Voor 1900 werden er weinig pogingen gedaan om mensen te registreren naar nationaliteit. In de Nederlandse bevolkingsregisters van de negentiende eeuw werd nationaliteit niet genoteerd en veel mensen wisten ook niet wat hun nationaliteit was.⁵⁴ Veranderende ideeën omtrent nationaliteit en het onvermogen om tijdens de Eerste Wereldoorlog te identificeren wie vreemdeling was en wie niet, leidden tot een toename van de registratie van nationaliteit.⁵⁵ Deze toename en de beperking van mobiliteit hadden te maken met een toename van politieke rechten (stemrecht) en de opbouw van de welvaartstaat.⁵⁶ Arbeiders, die kiesrecht hadden gekregen, drongen aan op een bescherming van de arbeidsmarkt tegen vreemde arbeidskrachten. Een voorkeursbehandeling van de 'eigen' arbeiders was echter alleen mogelijk indien zij konden worden onderscheiden van de vreemde arbeiders. In alle West-Europese landen werd na de Eerste Wereldoorlog meer geld beschikbaar gesteld voor registratie en overal werden systemen van registratie verrijkt.⁵⁷

Elke politiek crisis in Europa – in 1812, 1848, 1866 en 1870 – had in de negentiende eeuw geleid tot restricties en registraties. De maatregelen die na de Eerste Wereldoorlog werden genomen waren in die zin niet nieuw. Verschil tussen de Duitse revolutionairen van 1848 en de Russische van 1917 was dat de laatsten veel succesvoller waren. Dit betekende dat de beperkingen die, onder meer als uit angst voor verbreiding van de revolutie werden ingevoerd, na de Eerste Wereldoorlog langer in stand bleven dan in eerdere periodes en bij gevolg ook meer geïnstitutionaliseerd raakten dan eerder het geval was. In Engeland en Frankrijk speelde kort na de Eerste Wereldoorlog bovendien de komst van mannen uit de koloniën, die tijdens de oorlog op koopvaardij schepen hadden gewerkt, een belangrijke rol. Zij maakten, als onderdanen van Engeland of Frankrijk, aanspraak op een verblijfsrecht in het moederland. Hun komst en vooral ook hun huwelijken met blanke vrouwen waren reden tot zorg en leidde tot een roep om meer en betere registratie, bedoeld als een opmaat voor restrictie.⁵⁸

Mobiliteit binnen Europa werd beïnvloed door restricties die de Verenigde Staten in het Interbellum instelden. Dat land wilde graag de komst van paupers en criminelen tegengaan, maar voerde verder een redelijk liberaal immigratiebeleid. Dat veranderde omstreeks 1900 toen ook progressieve Amerikanen zich steeds meer zorgen gingen maken over de 'kwaliteit' van de nieuwe immigranten uit Zuid- en Oost-Europa, die raciaal en cultureel zo anders zouden zijn dat het bijzonder moeilijk, zo niet onmogelijk zou zijn hen tot fatsoenlijke democratische burgers om te vormen.

Zoals al werd opgemerkt, bestond er in het verleden soms een gat tussen het moment waarop overheden de wens hadden mobiliteit te controleren en het

moment waarop ze ook werkelijk de mogelijkheden daartoe hadden. In Europa werd aan het begin van de twintigste eeuw dat gat opgevuld door een deel van de taken, zoals paspoortcontrole, te delegeren aan privé-ondernemingen, zoals de grote Duitse scheepvaartmaatschappijen. Zij regelden het vervoer van Oost-Europese migranten vanaf de Duitse oostgrens via Duitse en Nederlandse havens naar de VS, en waren ook verantwoordelijk voor de paspoortcontroles aan de Duitse oostgrenzen. Een belangrijke reden dat zij deze taken op zich namen was, behalve de onmacht van de Duitse staat, ook het feit dat de VS migranten die ze ongeschikt vonden weigerden toe te laten. De scheepvaartmaatschappijen waren verplicht de migranten terug naar Europa te brengen. De scheepvaartmaatschappijen en de VS hadden een gezamenlijk belang bij een zo vroeg mogelijke selectie.⁵⁹

Stemmen die riepen om beperking van immigratie gingen in de VS steeds luider klinken en uiteindelijk kwamen er na de Eerste Wereldoorlog zogenaamde quota-wetten, waardoor de immigratie van sociaal, cultureel en raciaal ongewenste nieuwkomers tot een minimum werd gereduceerd.⁶⁰ Daarnaast speelde de *White Slavery Scare* een rol in de problematisering van de migratie uit Europa. Bij deze morele paniek draaide het vooral om het idee dat blanke Europese vrouwen op grote schaal werden verhandeld om buiten Europa in de prostitutie te gaan werken. De *White Slavery Scare* werd gevoed door talloze rapporten, bezoeken van Amerikaanse onderzoekers aan Europese steden, en krantenberichten – veelal met ontroerende en intieme details. Aan het einde van de campagne werd er ook een film uitgebracht, *Traffic in Souls* (1913), die een kassucces werd.⁶¹ De *White Slavery Scare*, en de pogingen tot bescherming van onschuldige vrouwen ten gevolge ervan, pasten goed in de discussies over de noodzaak van een restrictiever immigratiebeleid van de VS in het Interbellum. Daarbij maakten Amerikaanse autoriteiten gebruik van de zogenaamde *Likely to Become a Public Charge provision* (LPC). Net zoals in het vroegmoderne Europa werden migranten geweerd waarvan werd gevreesd dat ze niet in hun eigen onderhoud zouden kunnen voorzien. Vrouwen (en nooit mannen) die verdacht werden van onzedelijk gedrag werden niet toegelaten of over de grens gezet.⁶² Binnen Europa gold het zedelijke gedrag van vrouwen eveneens als reden voor hun deportatie of althans dreiging daarmee.

In Nederland vormden Duitse dienstbodes in het Interbellum een in aantal belangrijke groep migranten. De Duitse dienstbodes, die door de historica Barbara Henkes uitgebreid werden geïnterviewd, voelden sterk de controle door politie en organisaties voor dienstbodes. Zij voelden de dreiging van uitzetting die hen voortdurend boven het hoofd hing. Zowel Duitse als Nederlandse organisaties waarschuwden in Nederland tegen de seksuele 'gevaren' die alleenstaande meisjes in een vreemd land bedreigden.⁶³ Na 1918 hield de Nederlandse politie op lokaal niveau niet alleen een registratie bij van vreemdelingen, maar stelde ook rapporten op wanneer zij meenden dat het gedrag van vreemdelingen daartoe aanleiding gaf. De politie kon onderzoek instellen naar het gedrag van sommige vreemdelin-

gen op zedelijk gebied. Vooral de politie in Leiden toonde zich op dit gebied heel ijverig. Duitse dienstbodes die zoenden op het station gaven reden voor onderzoek en bemoeienis door de politie, ofschoon dat niet leidde tot uitzetting.⁶⁴ Voor mannen bestond geen vergelijkbare controle.⁶⁵ In 1924 werd er wel een Duitse jonge vrouw naar Duitsland gedeporteerd, die als spinster in een textiel fabriek in Leiden werkte. Er was in de maanden voorafgaand aan haar uitleiding uitgebreid door de politie geklaagd over het zedelijk gedrag van de Duitse spinsters en dienstbodes. De officiële reden voor haar deportatie was echter niet haar zedelijk gedrag, maar een kleine diefstal.

Belangrijk is dat het tot op dit moment in de discussie niet ging om illegaliteit. De historica Corrie van Eijl heeft benadrukt dat het begrip illegaliteit niet eindeloos moet worden opgerekt. Migranten waren niet welkom wanneer gedacht werd dat ze arm waren of niet in hun onderhoud zouden kunnen voorzien, of wanneer gevreesd werd dat ze een bedreiging vormden voor de verhoudingen op de arbeidsmarkt, voor de zedelijkheid of de stabiliteit van politieke of sociale verhoudingen. Hun migratie, noch hun verblijf werd echter illegaal genoemd. Migranten die bedelend in Nederland werden aangetroffen – een bewijs dat ze niet in hun onderhoud konden voorzien – werden uitgezet. Illegaal waren ze echter niet. Pas in de jaren dertig, zo heeft Van Eijl laten zien, werd voor het eerst het woord illegaal gebruikt in verband met migratie. Dit gebeurde naar aanleiding van de komst van Joodse vluchtelingen uit Nazi-Duitsland. De Vreemdelingenwet werd niet buiten werking gesteld. De nieuwe regelgeving ging via aanvullende circulaire's die konden worden geïntroduceerd zonder toestemming van het parlement. Aanvullende regelgeving bij de Vreemdelingenwet van 1849 maakte het in de jaren dertig moeilijk voor vreemdelingen om in een groot aantal beroepen in Nederland te werken. Mensen die in hun onderhoud konden voorzien, bleven echter in principe volgens de wet welkom. Joden die aan de criteria van de wet voldeden werden desondanks geweigerd en teruggestuurd. Voor joden die Nederland wisten binnen te komen werd in dit verband voor het eerst de term illegale migratie gebruikt.

Wanneer we de periode tot aan de Tweede Wereldoorlog in ogenschouw nemen, dan kunnen grofweg drie trends worden onderscheiden. Ten eerste waren arme vreemdelingen nooit welkom. Zij liepen een grote kans om te worden uitgezet, maar dat betekende niet dat hun verblijf ook illegaal was. Zowel mannen als vrouwen konden worden uitgezet wanneer ze geen middelen van bestaan hadden, maar bij vrouwen speelde zedelijkheid (of seksualiteit) een veel prominenter rol dan bij mannen.

Ten tweede nam de bemoeienis van de staat met migratie toe met het belang dat de staat had bij het reguleren van de arbeidsmarkt. De meer ontwikkelde welvaartsstaten in West-Europa kenden een meer beschermde arbeidsmarkt.⁶⁶ Aangezien de arbeidsmarkt in het algemeen sterk gesegregeerd was naar sekse, had dit verschillende gevolgen voor mannen en vrouwen.⁶⁷

Op de derde plaats ging de wens om mobiliteit te beheersen veelal vooraf aan de mogelijkheden om dat te doen. Wetten werden ingevoerd zonder dat er mogelijkheden waren om ze daadwerkelijk te handhaven. Ze waren dan ook niet bedoeld om echt controle uit te oefenen, maar vooral om aan te geven dat de overheid het recht op controle had.

SPONTANE MIGRANTEN EN ILLEGALE MIGRANTEN: DE PERIODE NA DE TWEDE WERELDOORLOG

Net als voor de Tweede Wereldoorlog was ook erna de invulling van het begrip ‘illegale migratie’ in Nederland en andere West-Europese landen aan veranderingen onderhevig.⁶⁸ Tijdens de periode van gastarbeidermigratie kwamen er naast geworven arbeiders ook zogenaemde spontane arbeidskrachten naar Nederland. Aanvankelijk werd dat, in verband met de grote vraag naar arbeid, niet als een probleem gezien.

De gastarbeiders die werden geworven mochten in de beginjaren van de werving hun vrouwen en kinderen niet laten overkomen naar Nederland. Kwamen die wel, dan werd hun verblijf als illegaal aangemerkt. Tweemaal leidde de uitzetting van vrouwen en kinderen tot dramatische taferelen. De eerste keer was in 1961 en 1962 toen de vrouwen van Spaanse gastarbeiders zich bij hun mannen voegden. De vrouwen kregen een werkvergunning en konden dus worden aangemerkt als spontane migranten. Overheidsambtenaren waren echter van mening dat de vrouwen waren gekomen met het primaire doel zich bij hun man te voegen. In Nederland was op dat moment de arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen nog gering en ambtenaren hadden moeite de Spaanse vrouwen als arbeidskrachten te zien in plaats van echtgenotes. De arbeidsvergunningen werden ingetrokken en deportatie werd voorbereid. Grootschalige protesten volgden.⁶⁹ Vooral de christelijke partijen maakten bezwaar tegen – wat werd genoemd – de onnatuurlijke scheiding van man en vrouw.⁷⁰ Nadat de herkomststreek van de Spaanse families was getroffen door een overstroming, kregen de vrouwen toestemming om te blijven.⁷¹

In 1965 kwamen de vrouwen en kinderen van Italiaanse arbeiders zonder toestemming, en dus illegaal naar Nederland. Hun deportatie, waarvan verslag werd gedaan in de kranten met dramatische foto's van huilende kinderen en vrouwen, leidde tot ook weer tot grootschalige protesten, waarbij werd verwezen naar de bijbel en naar deportaties van Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Uiteindelijk leidden de protesten tot een beleidswijziging, waarna alle vrouwen en kinderen van arbeiders uit EEG-landen toestemming kregen zich onder bepaalde voorwaarden bij hun mannen te voegen. Beide incidenten laten zien dat over de illegaliteit van mannen en vrouwen anders werd gedacht – mannen waren spontane migran-

ten en vrouwen waren illegaal – terwijl de uitzetbaarheid van vrouwen (vooral die met kinderen) gering was.

Tot 1966 konden de zogenaamde spontane migranten – wat dus meestal mannen waren – zich binnen acht dagen na hun komst bij de vreemdelingendienst en het arbeidsbureau aanmelden, waarna ze veertien dagen de tijd hadden om werk te zoeken en zo hun verblijf te legaliseren (de 14-dagen-regeling). In de jaren die volgden kwamen er meer restricties. In 1968 werd de 14-dagen-regeling ingetrokken en mochten alleen buitenlandse arbeiders die via officiële werving waren binnengekomen in Nederland werken. Buitenlanders die buiten de werving om in Nederland aan het werk wilden, moesten een Machtiging tot Voorlopig Verblijf (MVV) hebben, die ze konden aanvragen bij Nederlandse ambassades en consulaten. De regeling werd in 1969 aangescherpt toen bleek dat veel spontane migranten vanuit Nederland bij ambassades en consulaten in België en Duitsland een MVV aanvroegen. Er werd bepaald dat dit voortaan alleen nog maar kon in het land van herkomst (of in een ander land waar de vreemdeling legaal verbleef).

Op 1 maart 1969 trad de nieuwe Wet Arbeidsvergunning Vreemdelingen in werking die bepaalde dat niet meer de werkgevers, maar de werknemers een werkvergunning aan moesten vragen. Kort daarop werd vastgesteld dat buitenlandse arbeiders alleen nog via de officiële wervingskanalen in dienst genomen konden worden. Een MVV was niet meer voldoende. Na 1968 werd de ‘spontane migrant’ een ‘illegale migrant’. In 1972 werd in een circulaire aan de gemeenten meegedeeld dat buitenlanders niet langer dan 6 maanden werkloos mochten zijn. Ze waren dan zonder middelen van bestaan en konden worden uitgezet. Dat gebeurde ook.

Op 1 november 1979 trad de Wet Arbeid buitenlandse Werknemers in werking. Vanaf die datum was het in dienst hebben van een werknemer zonder vereiste tewerkstellingsvergunning een overtreding van de Wet Economische Delicten, die kon worden bestraft met een boete van maximaal 10.000 gulden, zes maanden hechtenis of bedrijfssluiting. De invoering werd begeleid door aankondigingen van een streng opsporings- en vervolgingsbeleid.

Er kwam ook een generaal pardon. Dergelijke regelingen waren er eveneens in andere Europese landen, zij het dat die vaak ruimhartiger waren dan de Nederlandse. Zo kenden Italië, Frankrijk, Spanje en Griekenland grootschaligere pardonregelingen voor illegalen dan Nederland.⁷² Voor Nederland gold dat illegalen die sinds 1 november 1974 in Nederland verbleven en regelmatig aan het arbeidsproces hadden deelgenomen mochten blijven indien ze een geldig paspoort konden overleggen, geen strafblad hadden en geen tbc. Wie in aanmerking wilde komen, moest zich tussen 1 juni en 1 november 1975 melden bij de Vreemdelingendienst. Achttienduizend illegalen deden dat en het merendeel kreeg een verblijfsvergunning. Enkele duizenden vielen buiten de boot. De afhankelijkheid van werkgeversverklaringen leidde tot protesten en een tweede, kleinere regulari-

satieronde. De illegale werknemer moest nu samen met zijn werkgever een aanvraag doen voor een tewerkstellingsvergunning, die gehonoreerd werd indien de illegale migrant kon aantonen dat hij of zij vanaf 1 januari 1978 tot 1 november 1979 onafgebroken in dienst was geweest van de werkgever. Als bewijs gold de afdracht van loonbelasting en sociale premies. Er werden 3600 aanvragen voor werkvergunningen ingediend, waarvan een derde direct werd toegekend en later nog eens 500 na bezwaarprocedures.⁷³

Na 1979 waren er nauwelijks nog mogelijkheden voor legalisering van werk of verblijf, maar controle en bestraffing vonden zelden plaats. Illegale migranten waren uitzetbaar, maar konden zich nog wel inschrijven in de gemeente, een Sofi-nummer krijgen en werk verrichten waarvoor sociale premies werden afgedragen en belasting betaald.

Na november 1991 werd er geen Sofi-nummer meer verstrekt aan illegalen. In juni 1994 werd de Wet op de Identiteitsplicht ingevoerd waardoor werknemers verplicht werden zich te legitimeren op de arbeidsplek en illegale tewerkstelling makkelijker ontdekt kon worden. Op 1 juli 1998 werd de Koppelingswet van kracht. In deze verzamelwet wordt het recht op door de overheid verstrekte voorzieningen gekoppeld aan het verblijfsrecht. Illegale migranten kregen niet langer toegang tot ziektekostenverzekeringen, de WAO, Ziektewet en de Huisvestingswet. De uitvoeringsinstellingen van de sociale verzekeringen waren ingevolge de wet verplicht hun bestanden te controleren op de verblijfsstatus van de verzekerden, met behulp van gegevens in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA), die weer gevoed werd door de Vreemdelingendienst. Vanaf 1993 werd gewerkt aan het Vreemdelingen Administratie Systeem (VAS) waarin gegevens van vreemdelingen in Nederland werden bijgehouden, die konden worden uitgewisseld met gegevens van bestuurs- en uitvoeringsorganen.

In de jaren negentig was twee maal sprake van een pardonregeling. Op het moment van aanvraag diende in de zes voorafgaande jaren elk jaar sprake te zijn geweest van minimaal 200 verzekerde arbeidsdagen. De regeling liep tot en met 31 december 1997. Omdat er veel mensen buiten de boot vielen die veel meer dan zes jaar 'wit' gewerkt hadden, kwam er aan het einde van de regeling in 1997 een actie voor versoepeling. Eind 1999 vond in Den Haag een hongerstaking plaats van 132 'witte illegalen', enige maanden later gevolgd door twee hongerstakingen; een van Turkse vrouwen en een van Marokkaanse mannen in Amsterdam. Er volgde een Tijdelijke Regeling Witte Illegalen, waarvoor tussen 1 oktober en 30 november 1999 een aanvraag ingediend kon worden. De Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) maakte een selectie aan de hand van acht criteria, waarna deze werden beoordeeld door de zogenaamde burgemeesterscommissie die onder meer keek naar inburgering. Niet het verzekerde werk, maar het bezit van een Sofi-nummer en aantoonbaar onafgebroken verblijf vanaf 1992 vormden de basis voor het beleid.

Sinds enkele decennia is het moeilijk om als arbeidsmigrant van buiten de Europese Unie naar Nederland te komen. Mogelijkheden voor legale migratie worden geboden in het kader van gezinshereniging, gezinsvorming en asiel. Tegenwoordig wordt nogal eens gesproken van illegale asielzoekers. Dat is een merkwaardige constructie omdat het in feite gaat om asielzoekers van wie het asielverzoek is afgewezen en die het land niet hebben verlaten. Sedert 2004 kunnen de vervoerders van illegale migranten worden gedwongen om migranten terug te brengen op hun kosten.

Het merendeel van de illegale migranten is naar Nederland gekomen langs een legale weg als asielzoekers, studenten of toeristen. Studenten en toeristen blijven vervolgens in Nederland nadat hun visum is verlopen en worden daarmee illegaal. Asielzoekers blijven in Nederland nadat hun verzoek is afgewezen en ze niet vertrekken.

In de meeste landen bestaat er een gat tussen het aantal mensen dat in aanmerking komt voor deportatie en het aantal dat daadwerkelijk wordt uitgezet. Uitzettingen hebben voor een groot deel een symbolische betekenis (zoals dat ook gold in het verleden). Overheden zijn over het algemeen terughoudend in het gebruik van geweld en dwang, vooral wanneer het gaat om vrouwen en kinderen.

De maatregelen die worden genomen om illegale migratie terug te dringen zijn zelden effectief. In de Verenigde Staten wordt de bewaking van de Mexicaanse grens met veel spektakel in de media gebracht, maar er wordt weinig gedaan aan de beperking van het in dienst nemen van illegale arbeidskrachten, die toch de VS zijn binnengekomen. Het beleid is bijgevolg in hoge mate inefficiënt.⁷⁴ Een reden waarom er in werkelijkheid weinig aan het probleem wordt gedaan is dat werkgevers profiteren van de goedkope arbeid van illegale migranten.⁷⁵ Het repressieve beleid wordt voortgezet ondanks het overduidelijk falen ervan.⁷⁶ Na 9/11 wordt er een nadrukkelijk verband gelegd tussen controle van de grenzen en bestrijding van terrorisme (zie ook het artikel van De Genova in dit nummer). Dat beide weinig met elkaar te maken hebben en dat het beleid niet effectief is, doet er niets aan af. Eenzelfde soort aanspraken op veiligheid worden ook gemaakt in andere landen.⁷⁷ Het verband tussen illegale migratie en veiligheid wordt vooral gelegd wanneer het gaat om de migratie van mannen.⁷⁸ Vrouwen worden veel minder vaak in verband gebracht met veiligheidsrisico's of terrorisme.

Illegalen werken in Nederland vaak via een uitzendbureau of tussenpersoon. Deze bemiddelingsbedrijfjes, ook wel o6-busbureaus genoemd, zijn moeilijk te traceren omdat zij werken vanuit busjes, woonhuizen of op straat en uitsluitend bereikbaar zijn via GSM-nummers. Zij bemiddelen vooral voor de tuinbouw in het Westland, maar ook voor schoonmaakbedrijven en horeca. Illegale werknemers hebben meestal geen rechtstreeks contact meer met werkgevers.⁷⁹ Illegale migranten worden door de wet- en regelgeving in toenemende mate geïsoleerd van de samenleving. Dit geldt voor Nederland, maar ook voor andere landen. De

illegale migranten hebben vaak wel contacten met migranten die een legale verblijfstatus hebben.⁸⁰

Omdat mensen die illegaal in Nederland zijn per definitie niet geregistreerd staan, is het moeilijk om een nauwkeurig beeld te krijgen van de omvang van deze groep.⁸¹ Overheden, niet alleen de Nederlandse maar ook die in andere landen, vinden het idee dat ze niet weten hoeveel migranten illegaal in hun land verblijven bedreigend. Het leidt tot allerlei oncontroleerbare speculaties in het publieke en politieke debat, en het creëren van een dreigende sfeer.⁸² Onduidelijkheid over het aantal illegale migranten suggereert dat de overheid ook geen controle heeft over migratie.⁸³ Veelal zijn de acties die overheden ondernemen om aantallen illegale migranten terug te dringen nutteloos. Zo besteedt de Britse regering veel geld en tijd aan het stoppen van illegale migratie via de Euro-tunnel. Het merendeel van de illegale migranten komt echter langs legale weg – als zakenlieden, als studenten, als *au pairs* – Engeland binnen.⁸⁴

Onderzoekers proberen met enige regelmaat gefundeerde schattingen te maken.⁸⁵ Het aantal illegale migranten in Nederland en daarbuiten is de laatste decennia toegenomen. Dat komt gedeeltelijk door de regelgeving waardoor ongewenste migranten als illegaal worden geclassificeerd. Tegelijkertijd is er veel vraag naar de goedkope arbeid van illegale migranten en is het, door het bestaan van netwerken, relatief makkelijk om op een legale manier het land binnen te komen, waarbij pas na verloop van tijd het verblijf illegaal wordt.⁸⁶ Geschat wordt dat er op jaarbasis tussen 1997 en 2000 112.000 tot 163.000 illegale migranten in Nederland waren.⁸⁷ Van de opgepakte illegale migranten was in Nederland in de periode tussen 1997 en 2000 20 procent vrouw. Het merendeel van de illegale migranten in Nederland is man. De grootte van het percentage vrouwen is onduidelijk. De pakkans van mensen die slechts weinig buiten komen, en die wonen en werken bij mensen die legaal in Nederland zijn, is kleiner dan die van andere mensen. Voor vrouwen die werken als schoonmaakster, thuiswerkster of *au pair* geldt dat meer dan voor mannen.⁸⁸ Het feit dat slechts 20 procent van de illegalen die staande zijn gehouden vrouwen zijn, betekent niet dat ook slechts 20 procent van de illegale migranten een vrouw is.

VERSCHILLEN TUSSEN MANNEN EN VROUWEN OP HET PUNT VAN LEGALISATIE

In het algemeen geldt dat mannen en vrouwen niet dezelfde kansen hebben wanneer het gaat om legaal verblijf. In het onderstaande wordt ingegaan op drie punten: het verlies van nationaliteit door huwelijk, legalisering van verblijf via werk, en legalisatie via speciale programma's voor mensen die informatie geven over vrouwenhandel.

Overheden hanteerden in het verleden andere regels voor mannen en vrouwen voor het behoud van nationaliteit na huwelijk.⁸⁹ Vrouwen, die met een buitenlandse man trouwden verloren in veel landen hun nationaliteit bij hun huwelijk, terwijl dat verlies van nationaliteit niet gold voor mannen die met een buitenlandse vrouw trouwden. De nationaliteit van vrouwen werd gezien als een afgeleide van die van hun man. De eenheid van het gezin werd voorop gesteld en die werd gesymboliseerd door eenheid van nationaliteit binnen het gezin (en dat was die van de man).⁹⁰

Britse vrouwen verloren niet langer hun nationaliteit na 1948 en in Duitsland na 1953.⁹¹ In België bleef de regel tot 1984 gelden.⁹² Nederland bleef relatief lang aan het principe vasthouden. Het werd pas opgeheven in 1964.⁹³ De vrouwen hadden wel de mogelijkheid hun nationaliteit terug te vragen na de dood van hun man of na een scheiding. Nederlandse vrouwen, die door hun huwelijk hun Nederlandse nationaliteit hadden verloren, konden worden uitgezet of mochten niet terugkeren naar Nederland na een verblijf in het land van hun man. Dat kwam ook beide in werkelijkheid voor. In 1945 werden enkele duizenden voormalig Nederlandse vrouwen uitgezet, samen met hun Duitse echtgenoten.⁹⁴ Na protesten in de Tweede Kamer en van kardinaal De Jong werden deze deportaties gestopt. In de jaren vijftig konden Nederlandse vrouwen die met Canadese soldaten waren getrouwd niet naar Nederland terugkeren wanneer hun huwelijk op de klippen liep, omdat Canada geen echtscheiding toestond en de vrouwen dus niet hun Nederlandse nationaliteit konden terugvragen. Nederlandse vrouwen die in Nederlands-Indië met een zogenaamde inlandse man waren getrouwd konden na 1949 evenmin naar Nederland komen. Door hun huwelijk waren zij gaan behoren tot de inlandse groep en de leden van die groep hadden niet de Nederlandse nationaliteit. Na de onafhankelijkheid van Indonesië kregen de vrouwen daarom de Indonesische nationaliteit. Alleen mensen met een Nederlandse nationaliteit kwamen in aanmerking voor repatriëring.

Het verschil tussen mannen en vrouwen, dat binnen de nationaliteitswetgeving bestond, was niet per definitie een nadeel voor vrouwen. Buitenlandse vrouwen die met een Nederlandse man trouwden konden langs deze weg de Nederlandse nationaliteit krijgen, terwijl dat niet gold voor buitenlandse mannen die met een Nederlandse vrouw trouwden. Belangrijk in het kader van dit artikel is dat vrouwen lange tijd vrij eenvoudig hun verblijf konden legaliseren via een huwelijk met een Nederlandse man, terwijl mannen dat niet konden via een huwelijk met een Nederlandse vrouw.

Een tweede verschil vinden we bij legalisatie via arbeidsmarktparticipatie. Zoals hierboven is beschreven waren er in de jaren tachtig en negentig verschillende kernen mogelijkheden voor illegale migranten om hun verblijf te legaliseren indien ze konden aantonen dat ze gedurende een bepaalde periode in Nederland waren en dat via het werkverleden konden bewijzen. Het probleem was dat veel

(migranten)vrouwen werkten in de zogenaamde informele sector.⁹⁵ Ze werkten bijvoorbeeld als schoonmaakster bij mensen thuis of deden thuisarbeid voor bedrijven zoals het inramen van dia's, kleding stikken of garnalen pellen.⁹⁶ Voor al deze werkzaamheden gold dat er geen Sofi-nummers werden aangevraagd en geen premies werden afgedragen. Het meewerken in het bedrijf van familie of illegale arbeid in bijvoorbeeld naaiateliers gaf ook geen toegang tot een legalisatie van verblijf. Het werk van au-pairs werd niet aangemerkt als werk, maar als een culturele uitwisseling waarvoor de vrouwen geen loon, maar zakgeld ontvingen.⁹⁷ Ook dat kon dus geen grondslag vormen voor legalisatie. Vrouwen konden in de praktijk veel minder vaak dan mannen aantonen dat zij zes jaar in Nederland hadden gewoond en gewerkt en konden dus ook minder vaak langs deze weg hun verblijf legaliseren.

Dat werk in de huishoudelijke sector geen toegang biedt tot een legale verblijfs-status geldt overigens niet voor alle tijdvakken of landen. In Italië en Spanje, waar er grote tekorten zijn aan huishoudelijk personeel, is werk in deze sector juist een van de weinige mogelijkheden voor legale migratie. Het nadeel is wel dat de verblijfsstatus van vrouwen afhankelijk wordt gemaakt van werk in deze sector. Ze kunnen dus niet van werk veranderen.⁹⁸

Als laatste bestaan er in enkele landen – waaronder Nederland – programma's waarbij vrouwen een (tijdelijke) verblijfsstatus krijgen wanneer ze getuigen tegen vrouwenhandelaars.⁹⁹ De verblijfsrechten worden meestal toegekend voor de duur van het proces, maar vaak krijgen vrouwen vervolgens een verblijfsstatus op humanitaire gronden.

Op grond van het bovenstaande is het moeilijk om te zeggen of vrouwen een voordeel hebben boven mannen wanneer het gaat om illegale migratie of niet. Wat duidelijk is, is dat de mogelijkheden voor mannen en vrouwen anders zijn.

CONCLUSIE

Illegaliteit is, zoals aan het begin van dit artikel werd opgemerkt, een gevolg van regelgeving. In dit artikel is beschreven hoe het aantal regels in de afgelopen anderhalve eeuw toenam. In de laatste decennia zijn ook de mogelijkheden voor legale migratie beperkt. Dat betekent niet dat het grootste deel van de migratie illegaal is, hoewel die migratie wel in het centrum van de belangstelling staat. Een verklaring daarvoor is dat illegale migratie als een bedreiging wordt gezien, als een bewijs van falen door de overheid en als het tarten van de legitimiteit van de overheid. Overheden – inclusief de Nederlandse – proberen migratie te reguleren buiten de landsgrenzen. Dat is een ontwikkeling die in sommige landen, zoals Duitsland, reeds werd ingezet in het Interbellum. Erg succesvol zijn die pogingen, evenals andere pogingen tot controle, overigens niet. Pogingen tot controle

– vooral de meer spectaculaire vormen ervan – zijn vooral bedoeld om het idee te creëren dat de overheid controle heeft. In de beeldvorming gaat verder veel aandacht uit naar mannen. Wanneer er belangstelling is voor vrouwen, worden zij neergezet als slachtoffers.

Illegaliteit wordt als een probleem gezien in relatie met de arbeidsmarkt, mogelijke armoede, en een potentiële bedreiging van de openbare orde. Op al deze punten bestaan er (vermeende) verschillen tussen mannen en vrouwen. Kansen op de arbeidsmarkt zijn voor mannen en vrouwen niet gelijk en hetzelfde geldt bij gevolg voor legalisering van verblijf via werk. Aan de bedreiging van de openbare orde wordt voor mannen en vrouwen een andere invulling gegeven. Overheden hebben – niet alleen als beschermers van orde of veiligheid, maar ook als beschermers van de arbeidsmarkt – meer te winnen bij een streng beleid tegenover mannen, dan tegenover vrouwen. De maatregelen die worden genomen om vrouwen te beschermen hebben gedeeltelijk ook geleid tot een beperking van mobiliteit van vrouwen en hun mogelijkheden op de arbeidsmarkt. De beperkingen hebben de mobiliteit van vrouwen niet teruggedrongen, maar ze hebben wel tot gevolg dat illegale migratie de makkelijkste of de enige optie was voor sommige vrouwen. De risico's van illegaliteit worden voor mannen en vrouwen anders ingeschat.

De verschillen tussen mannen en vrouwen binnen het raamwerk van illegale migratie, moeten niet worden geduid in termen van voordeel en nadeel. Vrouwen en mannen hebben andere kansen en maken bij gevolg ook andere afwegingen. Bij de constructie van illegaliteit zijn voor mannen 'veiligheid' en 'arbeidsmarkt' belangrijk, terwijl voor vrouwen 'zedelijkheid' de discussie bepaalt. Dit onderscheid heeft een grote geldigheid naar tijd en plaats. Het strenge beleid ten aanzien van illegale mannen werd in het verleden en wordt in het heden door overheden gebruikt als een rechtvaardiging voor een humanitair of beschermend beleid ten aanzien van illegale vrouwen.

NOTEN

- 1 'Twintig jaar bootjes des doods', *de Volkskrant*, 1 november 2008.
- 2 Ronald Veerman, 'EU-migratiecentrum in Mali; Voorportaal 'Fort Europa' moet mensensmokkel indammen Wel toegang mogelijk voor hoogopgeleide Afrikanen', *De Telegraaf*, 5 oktober 2008.
- 3 Jonathan Power, 'On Tenerife, the migrants come and go', *International Herald Tribune*, 7 juni 2006; Renwick McLean, 'For Spain, catching migrants is the easy part', *International Herald Tribune*, 26 mei 2006; Renwick McLean, 'Spain looks for decisive EU action on illegal migrants', *International Herald Tribune*, 25 mei 2006.
- 4 'Geluk zoeken verboden; Fort Europa begint al in Afrika', *NRC*, 8 november 2008.
- 5 Pauline Bax, 'Geen boef, toch gepakt; In Mauretanië', *NRC*, 8 november 2008.

- 6 Mark Schenkel, 'Een werkloket voor migranten uit Afrika; In Mali is een door de EU opgezet centrum voor legale migratie geopend. Deskundigen betwijfelen het nut', *NRC Next*, 7 oktober 2008.
- 7 'Geluk zoeken verboden; Fort Europa begint al in Afrika', *NRC*, 8 november 2008.
- 8 Mark Schenkel, 'Migranten landen dit jaar in Malta en Italië. Door strengere Spaanse controle en ontwikkelingen in Afrika verschuiven de migratieroutes', *NRC*, 19 augustus 2008.
- 9 'Gevaren Eerlijke wereldhandel Migratiecentrum EU in Mali. Eerlijke informatie en hulp moeten illegale migratie beperken', *Nederlands Dagblad*, 7 oktober 2008.
- 10 Zie vooral de bijdragen van Katharine M. Donato, Donna Gabaccia, Jennifer Holdaway, Martin Manalansan en Patricia R. Pessar, 'A glass half full? Gender in migration studies' in *International Migration Review* jr. 40 (2006) nr. 1, 3-26; Suzanne M. Sinke, 'Gender and migration. Historical perspectives', in *International Migration Review* jr. 40 (2006) nr. 1, 82-103. Zie ook het themanummer over gender en migratie van het *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* jr 5 (2008) nr. 1 en Leo Lucassen, 'Grensoverschrijding. Vrouwen en gender in historische migratiestudies' in *Gaan & Staan, Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* nr. 21 (Aksant: Amsterdam, 2001), 9-35.
- 11 Een deel van de bijdragen aan dat congres werd gepubliceerd in: Marlou Schrover, Joanne van der Leun, Leo Lucassen en Chris Quispel, *Illegal migration and gender in a global and historical perspective* (AUP: Amsterdam, 2008). In dit artikel bouwen we op die publicatie voort.
- 12 Voor een meer algemeen beeld van de geschiedenis van migratie van en naar Nederland zie: Herman Obdeijn en Marlou Schrover, *Komen en gaan. Inmigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam: Bert Bakker, 2008).
- 13 Khalid Koser, 'Irregular migration, state security and human security. A paper prepared for the Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on International Migration', September 2005.
- 14 Mae M. Ngai, *Impossible subjects. Illegal aliens and the making of modern America* (Princeton University Press: Princeton en Oxford, 2004); Michael Samers, "'Here to work'. Undocumented immigration in the United States and Europe' in *SAIS review* jr. 21 (2001) nr. 1, 131-145.
- 15 Friedrich Heckmann, 'Illegal migration. What can we know and what can we explain? The case of Germany' in *IMR* jr. 38 (2004) nr. 3, 1103-1125.
- 16 Itty Abraham en Wilem van Schendel, 'Introduction: the making of illicitness' in Willem van Schendel en Itty Abraham (red.), *Illicit flows and criminal things. States, borders and the other side of globalization* (Indiana University Press: Bloomington, 2005), 1-37.
- 17 Abraham en Van Schendel, 'Introduction. The making of illicitness'; Godfried Engbersen, Richard Staring, Joanne van der Leun, Jan de Boom, Peter van der Heijden en Maarten Cruijff, *Illegale vreemdelingen in Nederland. Omvang, overkomst, verblijf en uitzetting* (RISBO: Rotterdam, 2002).
- 18 Ilse van Liempt, 'Gendered borders. The case of "illegal" migration from Iraq, the Horn of Africa and the former Soviet Union to the Netherlands' in Schrover, Van der Leun, Lucassen en Quispel (red.), *Illegal migration and gender*, 83-104.
- 19 Annelies Moors en Marina de Regt, 'Migrant domestic workers in the Middle East' in Schrover, Van der Leun, Lucassen en Quispel (red.), *Illegal migration and gender*, 151-170.
- 20 Moors en De Regt, 'Migrant domestic workers in the Middle East'.
- 21 Greta Uehling, 'Irregular and illegal migration through Ukraine' in *International Migration* jr. 42 (2004) nr. 3, 77-109.
- 22 P. Ruspini, 'Living on the edge. Irregular immigrants in Italy' in D. Çinar, A. Gächter en H. Waldrauch (red.), *Irregular migration: dynamics, impact, policy options* (European Centre:

- Wenen, 2000), 81-94; E. Reyneri, *Migrants' involvement in irregular employment in the Mediterranean countries of the European Union* (ILO: Geneve, 2001).
- 23 Gabriella Lazaridis en Joanna Poyago-Theotoky, 'Undocumented migrants in Greece. Issues of regularization' in *International Migration* jr. 37 (1999) nr. 4, 715-740.
 - 24 Nicholas P. Glytsos, 'Stepping from illegality to legality and advancing towards integration. The case of immigrants in Greece' in *IMR* jr. 39 (2005) nr. 4, 819-840.
 - 25 Ronald Skeldon, 'Trafficking. A perspective from Asia' in *International Migration* (Special issue 2000) nr. 1, 7-30.
 - 26 Marlou Schrover, 'Verschillen die verschil maken. Inleiding op het themanummer over gender, migratie en overheidsbeleid in Nederland en België in de periode 1945-2005' in *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* jr. 5 (2008) nr. 1, 3-22.
 - 27 Joan Wallach Scott, 'Gender: a useful category of historical analysis' in *American Historical Review* 91 (1986), 1053-1075; Joan Wallach Scott, *Gender and the politics of history* (Columbia University Press: New York, 1988); Rosemarie Buikema en Anneke Smelik (red.), *Vrouwenstudies in de cultuur-wetenschappen* (Dick Coutinho: Muiderberg, 1993); Maayke Botman, Nancy Jouwe en Gloria Wekker, *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten en vluchtelingen-vrouwenbeweging in Nederland* (KIT: Amsterdam, 2001).
 - 28 Berteke Waaldijk, 'Van verhalen en bronnen. Feministische geschiedschrijving' in Buikema en Smelik, *Vrouwenstudies in de cultuur-wetenschappen*, 31-44.
 - 29 Yvonne Leeman en Sawitri Saharso, 'Om de kleur van vrouwenstudies' in *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 6 (1985), 280-296; Rian Voet, 'Groepsidentiteiten en identiteitspolitiek' in *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* jr. 15 (1994) nr. 57, 139-148; Geertje Mak, 'Verschil als uitgangspunt. Een inbreng van vrouwenstudies op het terrein van (lokale) migratiegeschiedenis' in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* jr. 26 (2000) nr. 4, 343-362; Marlou Schrover, 'Gender en etniciteit. Overeenkomst en verschil in historisch perspectief' in *Gaan & Staan, Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* nr. 21 (2001), 180-207.
 - 30 Maayke Botman en Mariëtte Hermans, *Burgers in beeld. Beeldvorming naar gender en etniciteit in overheidsbeleid* (E-Quality: Den Haag, 2002), 16 en 25.
 - 31 A. Phizacklea, 'Migration and globalization. A feminist perspective' in K. Koser en H. Lutz (red.), *The new migration in Europe* (Macmillan: Londen, 1998), 21-38.
 - 32 Laura Agustin, 'Migrants in the mistress's house. Other voices in the "trafficking debate' in *Social Politics. International Studies in Gender, State and Society* jr. 12 (2005) nr. 1, 96-117, 108.
 - 33 Koser, 'Irregular migration, state security and human security', 7.
 - 34 Umüt Erel, 'Soziales Kapital und Migration. Die Kraft der Schwachen?' in Castro Varela, Maria Do Mar en Dimitria Clayton (red.), *Migration, Gender, Arbeitsmarkt. Neue Beiträge zu Frauen und Globalisierung* (Ulrike Helmer Verlag: Königstein/Taunus, 2003), 154-185; Gretchen Soderlund, 'Running from the rescuers. New U.S. crusaders against sex trafficking and the rhetoric of abolition' in *NWSA Journal* jr. 17 (2005) nr. 3, 64-87, 65.
 - 35 Susan Moller Okin, 'Is multiculturalism bad for women?' in J. Cohen, M. Howard en M. Nussbaum (red.), *Is multiculturalism bad for women* (Princeton University Press: Princeton, 1999), 9-24.
 - 36 Sheila Kamerman en Dick Wittenberg, "'Wie meisjes tegenhoudt bij de grens, is te laat.' Hulporganisatie voor slachtoffers mensenhandel gelooft niet in preventieve aanpak door Nederland in Nigeria', *NRC*, 21 november 2008.
 - 37 Wendy Chapkis, 'Trafficking, migration, and the law. Protecting innocents, punishing immigrants', *Gender and Society* jr. 7 (2003) nr. 6, 923-937.
 - 38 Chapkis, 'Trafficking, migration, and the law', 924.
 - 39 'Het is niet meer leuk in het Haagse huis van plezier', *De Volkskrant*, 28 november 2006.

- 40 Harm Ede Botje en Ruth Hopkins, 'De prostitutiecyclus', *Vrij Nederland*, 14 januari 2006.
- 41 'De prostituee als pijler onder de welvaart', *Algemeen Dagblad*, 28 februari 2000.
- 42 Jacqueline Berman, '(Un)popular strangers and crises (un)bounded. Discourses of sex-trafficking, the European political community and the panicked state of the modern state' in *European Journal of International Relations* jr. 9 (2003) nr. 1, 37-86.
- 43 Berman, '(Un)popular strangers and crises (un)bounded', 57.
- 44 Abraham en Van Schendel, 'Introduction: the making of illicitness'.
- 45 Corrie van Eijl, 'Tracing back "illegal aliens" in the Netherlands, 1850-1940' in Schrover, Van der Leun, Lucassen en Quispel (red.), *Illegal migration and gender*, 39-56.
- 46 Van Eijl, 'Tracing back 'illegal aliens''; Marlou Schrover, Joanne van der Leun, Leo Lucassen en Chris Quispel, 'Introduction. Illegal migration and gender from a global and historical perspective' in Schrover, Van der Leun, Lucassen en Quispel (red.), *Illegal migration and gender*.
- 47 C. Rosenberg, *Policing Paris. The origins of modern immigration control between the wars* (Cornell University Press: Ithaca en Londen, 2006), 7.
- 48 James C. Scott, *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed* (Yale University Press: New Haven/Londen, 1998).
- 49 Rosenberg, *Policing Paris*, 24.
- 50 Louk Pöckling en Marlou Schrover, 'Registers van verstrekte en geweigerde reis- en verblijfpassen (1849-1923)' in Marlou Schrover (red.), *Bronnen betreffende de registratie van vreemdelingen in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* (ING: Den Haag, 2002), 35-68.
- 51 Ibid.
- 52 Jürgen Schlumbohm, 'Gesetze, die nicht durchgesetzt werden – ein Strukturmerkmal des frühneuzeitlichen Staates' in *Geschicht und Gesellschaft* jr. 23 (1997) nr. 4, 647-663.
- 53 John Torpey, 'Coming and going: on the state monopolizations of the legitimate "means of movement"' in *Sociological Theory* jr. 16 (1998) nr. 3, 239-259, 240.
- 54 Marlou Schrover, *Een kolonie van Duitsers. Groepsvorming onder Duitse immigranten in Utrecht in de negentiende eeuw* (Aksant: Amsterdam, 2002); Vergelijk Rosenberg, *Policing Paris*, 24.
- 55 Rogers Brubaker, *Citizenship and nationhood in France and Germany* (Harvard University Press: Cambridge Mass/Londen, 1992); Rosenberg, *Policing Paris*, 44.
- 56 Leo Lucassen, 'The Great War and the origins of migration control in Western Europe and the United States (1880-1920)' in A. Böcker, K. Groenendijk, T. Havinga en P. Minderhoud (red.), *Regulation of migration. International experiences* (Spinhuis: Amsterdam, 1998), 45-72.
- 57 Rosenberg, *Policing Paris*, 46-49.
- 58 Lucy Bland, 'White women and men of colour. Miscegenation fears in Britain after the Great War' in *Gender & History* jr. 17 (2005) nr. 1, 29-61; Elisa Camiscioli, 'Producing citizens, reproducing the "French race": Immigration, demography, and pronatalism in early twentieth-century France' in *Gender & History* jr. 13 (2001) nr. 3, 593-621; Rosenberg, *Policing Paris*.
- 59 Tobias Brinkmann, "'Travelling with Ballin." The impact of American immigration policies on Jewish transmigration within Central Europe 1880-1914' in *International Review of Social History* jr. 53 (2008) nr. 3, 459-484.
- 60 Desmond King, *The liberty of strangers. Making the American nation* (Oxford University Press: Oxford, 2005), 49-62.
- 61 Jo Doezema, 'Now you see her, now you don't. Sex workers at the UN trafficking protocol negotiations' in *Social Legal Studies* jr. 14 (2005) nr. 1, 61-89; Dina Francesca Haynes, 'Used, abused, arrested and deported. Extending immigration benefits to protect the victims of trafficking and to secure the prosecution of traffickers' in *Human Rights Quarterly* jr. 26 (2004) nr. 2, 221-272.
- 62 Deirdre M. Moloney, 'Women, sexual orality, and economic dependency in early U.S. deportation policy' in *Journal of Women's History* jr. 18 (2006) nr. 2, 95-122.

- 63 Barbara Henkes, *Heimat in Holland. Duitse dienstmeisjes 1920-1950* (Babylon-De Geus: Amsterdam, 1995) 76-78, 137-154, 83-101, 125-126; zie ook: Gerard van der Harst en Leo Lucassen, *Nieuw in Leiden. Plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad (1918 - 1955)* (Primavera: Leiden, 1998), 67-69.
- 64 Leo Lucassen, 'Tussen perceptie en praktijk. Het beleid van de Nederlandse vreemdelingenpolitie tegenover buitenlandse dienstbodes (1920-1940)' in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* jr. 26 (2000) nr. 2, 164-189.
- 65 Henkes, *Heimat in Holland*; Geertje Mak, 'Seksueel vreemdelingenverkeer', in *Gaan & Staan, Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* jrg. 21 (2001), 101-122; Leo Lucassen, 'Administrative into social control: The aliens police and foreign female servants in the Netherlands (1918-1940)' in *Social History* jrg. 27 (2002) nr. 3, 327-342.
- 66 G. Esping-Andersen, *The three worlds of welfare capitalism* (Polity Press: Cambridge, 1990); T. Faist, 'From common questions to common concepts' in T. Hammar, G. Brochmann, K. Tamas en T. Faist (red.), *International migration, immobility and development: Multidisciplinary perspectives* (Berg: Oxford, 1997), 247-276; B. Jordan en D. Vogel, *Which policies influence migration decisions? A comparative analysis of qualitative interviews with undocumented Brazilian immigrants in London and Berlin as a contribution to economic reasoning* (Zentrum für Sozialpolitik/Universität Bremen: Bremen, 1997); J.P. van der Leun en R.C. Kloosterman, 'Going underground. The labour market position of undocumented immigrants in the Netherlands' in *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie/ Journal of Economic & Social Geography* jr. 97 (2006) nr. 1, 59-68.
- 67 Gertjan de Groot en Marlou Schrover (red.), *Women workers and technological change in Europe in the nineteenth and twentieth centuries* (Taylor & Francis: Londen, 1995).
- 68 Ahmed Benseddik en Marijke Bijl, *Onzichtbaar achter glas. Onderzoek naar de bijdrage van illegalen in de glastuinbouw van het Westland* (Stek/OKIA: Den Haag, 2004).
- 69 *Het Parool en het Vrije Volk*, 27 September 1962. Zie ook *De Tijd* 26 September 1962.
- 70 Saskia Bonjour, 'Gezin en grens. Debat en beleidsvorming op het gebied van gezinsmigratie in Nederland sinds de jaren vijftig' in *Migrantenstudies* jr. 23 (2007) nr. 1, 2-23.
- 71 Saskia Bonjour, 'Ambtelijke onmin rond gezinnen van gastarbeiders. Beleidsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland, 1955-1970' in *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* jr. 5 (2008) nr. 1, 101-127.
- 72 Ruspini, 'Living on the edge: irregular immigrants in Italy', 81-94; Joanna Apap, Philippe de Bruycker en Catherine Schmitter, *Regularisations of illegal aliens in the European Union. Summary report of a comparative study* (Bruylant Publishers: Brussel, 2000).
- 73 Benseddik en Bijl, *Onzichtbaar achter glas*; Toon van Groenendaal, *Dilemma's van regelgeving. De regularisatie van illegale buitenlandse werknemers 1975-1985* (Samsom H.D. Tjeenk Willink/NCB: Alphen aan den Rijn, 1986).
- 74 A. Zolberg, 'Reforming the back door. The Immigration Reform and Control Act of 1986 in historical perspective' in V. Yans-McLaughlin (red.), *Immigration reconsidered. History, sociology, and politics* (Oxford University Press: New York, 1990), 315-339; Abraham en Van Schendel, 'Introduction. The making of illicitness', 1-37.
- 75 Slobodan Djaji, 'Illegal immigration and resource allocation' in *International Economic Review* jr. 38 (1997) nr. 1, 97-117.
- 76 Wayne A. Cornelius, 'Controlling "unwanted" immigration. Lessons from the United States, 1993-2004', *JEMS* (2005) nr. 1 (4), 775-794.
- 77 Valsamis Mitsilegas, 'The implementation of the EU *acquis* on illegal immigration by the candidate countries of Central and Eastern Europe. Challenges and contradictions' in *JEMS* jr. 28 (2002) nr. 4, 665-682.

- 78 Phyllis Pease Chock, “‘Illegal aliens’ and ‘opportunity.’ Myth-making in congressional testimony’ in *American Ethnologist* jr. 18 (May 1991) nr. 2, 279-294.
- 79 J.P. van der Leun, *Looking for Loopholes. Processes of incorporation of illegal immigrants in the Netherlands* (Amsterdam University Press: Amsterdam, 2003); J.P. van der Leun en R. Kloosterman, ‘Loopbanen onder het legale plafond. De arbeidsmarkt positie van illegalen in Rotterdam’ in J. Burgers en G. Engbersen (red.), *De Ongekende Stad 1. Illegale vreemdelingen in Rotterdam* (Boom: Amsterdam, 1999) 118-160; M. Zuidam en D. Grijpstra. *Over de grens. Een onderzoek naar illegale activiteiten op het gebied van uitzendarbeid*. Eindrapport (Research voor Beleid: Leiden, 2004).
- 80 R.C. Kloosterman, J.P. van der Leun en J. Rath, ‘Mixed Embeddedness: (In)formal Economic activities and immigrant businesses in the Netherlands’ in *International Journal of Urban and Regional Research* jr. 23 (1999) nr. 2, 252-265.
- 81 Van der Leun, *Looking for Loopholes*.
- 82 Van der Leun, *Looking for loopholes*.
- 83 Andrew Geddens, ‘Chronicle of a crisis foretold: The politics of irregular migration, human trafficking and people smuggling in the UK’ in *BJPIR* (2005) nr. 7, 324-339; Hein de Haas, *The myth of invasion. Irregular migration from West Africa to the Maghreb and the European Union* (International Migration Institute: Oxford, 2007).
- 84 Voor Japan geldt iets vergelijkbaars. Illegale migranten komen vrijwel allemaal binnen als studenten, maar de aandacht gaat eenzijdig uit naar veel minder gangbare manieren van binnenkomst. Steven A. Spencer, ‘Illegal migrant laborers in Japan’ in *International Migration Review* jr. 26 (1992) nr. 3, 754-786.
- 85 E.M.J. Hoogteijling, *Raming van het aantal niet in de GBA geregistreerden* (CBS: Den Haag, 2002).
- 86 Engbersen et al., *Illegale vreemdelingen in Nederland*, 4.
- 87 Engbersen et al., *Illegale vreemdelingen in Nederland*, 45.
- 88 Engbersen et al., *Illegale vreemdelingen in Nederland*, 22.
- 89 B. de Hart, *Onbezonnen vrouwen. Gemengde relaties in het nationaliteitsrecht en het vreemdelingenrecht* (Aksant: Amsterdam, 2003); Andreas Fahrmeir, *Citizenship. The rise and fall of a modern concept* (Yale University Press: New Haven, 2007), 126-133.
- 90 Leti Volpp, ‘Divesting citizenship: on Asian American history and the loss of citizenship through marriage’ in *Immigrant & Nationality Law Review* (2006) 397-476, 426.
- 91 B. de Hart, ‘The Morality of Maria Toet. Gender, Citizenship and the Construction of the Nation/State’ in *JEMS* jrg. 32 (2006) nr. 1, 49-68.
- 92 Machteld Vencken, ‘Gemengd huwen, nationaliteit en de verschillen voor mannen en vrouwen. Poolse oudgedienden en Ostarbeiterinnen in België tijdens de Koude Oorlog’ in *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* jrg. 5 (2008) nr. 1, 23-48.
- 93 De Hart, ‘The Morality of Maria Toet’.
- 94 M.D. Bogaarts, “‘Weg met de Moffen’. De uitwijzing van Duitse ongewenste vreemdelingen uit Nederland na 1945’ in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 96 (1981) 334-351; Henkes, *Heimat in Holland*.
- 95 Marlou Schrover, Joanne van der Leun en Chris Quispel, ‘Niches, labour market segregation, ethnicity and gender’ in *JEMS* jr. 33 (May 2007) nr. 4, 529-540.
- 96 *De laatste kans, Positieveverbetering van buitenlandse vrouwen en meisjes in Nederland* (Het Nederlands Centrum Buitenlanders: Utrecht, 1983), 12.
- 97 T. Spijkerboer, *Het VN-Vrouwenverdrag en het Nederlandse vreemdelingenrecht. Discussiestuk geschreven op verzoek van de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken* (ACVZ: Amsterdam, 2002).

- 98 Kitty Calavita, 'Gender, migration, and law: Crossing borders and bridging discipline' in *International Migration Review* jr. 40 (2006) nr. 1, 104-132.
- 99 Rutvica Andrijasevic, *Trafficking in women and the politics of mobility in Europe* (niet gepubliceerde dissertatie, Universiteit Utrecht: Utrecht, 2004); Thanh-Dam Truong, 'Gender, exploitative migration, and the sex industry. A European perspective' in *Gender Technology and Development* jr. 7 (2003) 31-52.